

УДК 378

ГРИЩЕНКО І.М.

Київський національний університет технологій та дизайну

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Як відомо у 2006 році Україна світовим співтовариством офіційно визнана країною з ринковою економікою. Минуло майже 10 років. Як відбувається адаптація вищих навчальних закладів (ВНЗ) України до ринку, як відбувається науковий супровід економічних реформ у освіті, як відбувається процес автономізації закладів вищої освіти? Ці проблеми актуалізуються через необхідність підвищення ефективності закладів вищої освіти та економічної стійкості й інновації. Нині це головні орієнтири розвитку для держави, закладів освіти, органів управління і самих співробітників, які працюють у ВНЗ, оскільки від цих факторів розвитку суспільства залежить добробут людей.

Вже минув рік як ми працюємо у рамках нового Закону України «Про вищу освіту» [3]. Слід зазначити, що на жаль у новому законі нічого не сказано про економіку системи освіти, про відносини власності в системі освіти, про підприємницьку діяльність освітньої установи. Такі економічні терміни відсутні у законі. Проте нині освіта є одним із видів економічної діяльності у якій присутні економічні аспекти функціонування вищої освіти, оскільки у ринковій економіці вищий навчальний заклад є суб'єктом ринкових відносин. Такі терміни як конкуренція, товар, послуга, доходи, витрати, підприємництво, економічна ефективність, госпрозрахунок, посередництво, інновації, маркетинг, брендінг, вартість, вигода, комерціалізація і інші стали з'являтися у всій економічній літературі, яка присвячена закладам вищої освіти. Сьогодні ці терміни широко використовуються в українській науковій літературі та практиці.

Складність і новизна проблем відставання нормотворчої бази від реальної практики в Україні породжує багато методологічних проблем, які необхідно вирішувати як науковцям на науковому, так і на нормативно-правовому та законодавчому рівні. Дискусійність багатьох понять, відсутність узгодженості у формулюваннях породжують непевність і нечіткість у дослідженнях і діях. Тому сьогодні важливо знайти взаєморозуміння на термінологічному рівні, у сфері понятійного апарату.

Економічна діяльність є одним із фундаментальних понять як філософії так і економіки, що розглядається як основний стан існування людства, який за змістом реалізує цілеспрямовану волю суб'єкта. Внаслідок людської діяльності відбуваються необхідні перетворення в

інтересах людини та суспільства. Економічна діяльність як і її стрижнева компонента – процес (сукупність послідовних дій для досягнення певних цілей, внаслідок яких відбувається перетворення, зміна) має мету (створення благ і особистості), засоби (засоби виробництва) та результат (економічні блага у формі корисних для суспільства товарів і послуг) [4].

Такий вид економічної діяльності як «освітня діяльність» дає можливість проводити дослідження найважливіших процесів і явищ у освітній діяльності України та їх економічний аналіз, а також розробляти заходи по модернізації освітньої діяльності в сучасних умовах ринку.

У Законі України «Про вищу освіту» (Ст. 1) у визначенні поняття «вищий навчальний заклад» зазначається, що це окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, яка діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності. Видами такої діяльності на всіх рівнях вищої освіти є наукова, науково-технічна, інноваційна та/або методична діяльність. Тобто законодавець визначив перелік видів діяльності які здійснює ВНЗ.

Стрижневою компонентою освітньої діяльності є освітній процес (Ст. 47), як інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості. Тобто освітній процес включає в себе не лише результати інтелектуальної, розумової, духовної та творчої діяльності втіленої у відкриттях винаходах, патентах, наукових проектах і т. п., а і формування особистості, створення «людського капіталу», відповідної компетентності фахівця.

В основі будь-якого виду діяльності лежить людська праця, а результатом її виступає продукт, який може бути у матеріально-речовій (товар), або нематеріальній (послуга) формі. Продукти праці, як відомо, поділяються на матеріальні та нематеріальні (послуги). При товарно-грошових відносинах економічною формою існування продуктів праці є товар. Наука про виробництво освітніх продуктів та життєзабезпечення вищих навчальних закладів називається економікою вищої освіти.

Освітній продукт створюється в результаті перетворення економічних ресурсів (чинників виробництва). У економічній теорії зазвичай як основні економічні фактори розглядають землю, капітал і працю. Деякі сучасні дослідники до основних факторів виробництва відносять також організацію (маркетингово-комунікаційне управління).

Фактор виробництва за своїм визначенням є річ, яка здатна внести вклад в успіх процесу виробництва.

Праця, як економічний ресурс – це розумові і фізичні здібності людей, які застосовуються у виробництві товарів і послуг. Праця в освітньому процесі, включає в себе, насамперед, працю викладачів. Викладач вищого навчального закладу – це вчений, учитель, вихователь. При цьому він ще повинен бути не просто лектором, педагогом, а і грамотним організатором навчального процесу та мати економічні компетентності. Викладач – центральна фігура освітнього процесу, і лише він, і ніхто інший, здатний зрозуміти реальний навчальний стан навчального процесу у навчальному закладі та вжити заходів необхідних для підвищення економічної ефективності освітнього процесу.

Сам процес навчання – це процес певного впливу викладача на студента, а точніше певні дії із студентами. Від цієї взаємодії, активності, ініціативи і креативності викладачів і тих, хто навчається, від відкритості їх співпраці в досягненні цілей залежить ефективність освітньої діяльності.

На думку багатьох науковців [3, 6, 7], до складу економічного ресурсу «праця», необхідно включити працю тих, хто навчається, оскільки у освітньому процесі студентам належить особлива роль, так як від їх зусиль залежить результативність освітньої діяльності. Досягти освітнього результату можна лише при умові, коли той, хто навчається витрачає працю (на лекції, практичні заняття, самостійну роботу тощо). В результаті активної співпраці викладачів і студентів в процесі виробництва освітнього продукту створюється сам освітній продукт. По суті, студент стає його співтворцем. Проте, визначальним залишається в освітньому процесі безпосередній контакт викладача із студентом.

Два первинні творці (фактори) багатства і добробуту – робоча сила й земля реалізують існування капіталу. Тобто «захоплені капіталом робоча сила, наука і земля ...становлять його еластичні потенції» [8]. Капітал, як економічна категорія - це будь-який ресурс, що створюється з метою виробництва економічних благ і використовується у освітньому виробництві послуг. Капітал є складовою частиною економічного ресурсу його умовно поділяють дві групи: матеріальні і нематеріальні ресурси.

Для забезпечення функціонування вищого навчального закладу необхідні матеріально-речові засоби, які представляють першу групу економічного ресурсу «капітал» (основний і оборотний). До них відносяться будівлі, споруди, комп'ютерна техніка, меблі, навчальне обладнання, бібліотечний фонд і ін. Вони необхідні для функціонування вищих навчальних закладів.

Ще одним фактором освітнього виробництва є земля, як економічна категорія. Під поняттям «земля» з економічної точки зору слід розуміти всі предмети праці, які дає природа без допомоги людини: земля, вода, вітер, залізо в руднику, дерева в первісному лісі, мінерали, кам'яне вугілля, камені і т.п. Цей предмет праці – не предмет попередньої праці, а безкоштовний дар природи [8]. Поняття "земля" охоплює усі природні ресурси, які застосовуються у виробничому, в т.ч. і освітньому процесі. Складові ресурсу земля, що використовуються в освітній діяльності, істотно не відрізняються від інших сфер матеріального виробництва. У ринковій економіці земля є таким же засобом виробництва, як і будь-який інший матеріальний фактор виробництва. Проте на відміну від двох видів первинних факторів виробництва, а саме людських факторів, є фактором не пов'язаним із діяльністю людини.

Використання землі для розміщення навчальних будівель, споруд, корпусів, житла для викладачів та студентів, стадіонів, спортивних об'єктів, транспортної інфраструктури, зон відпочинку тощо, слугує розвитку людського капіталу, суспільному та індивідуальному благу, і вона має свою цінність.

Фінансова автономія повинна забезпечувати більш широкі права по управлінню і розпорядженню цими ресурсами ВНЗ.

Важливим фактором виробництва освітніх продуктів також є маркетингово-комунікаційне управління. Дослідження свідчать, що у діяльності сучасного керівництва організації сфери вищої освіти постійно присутнім є принцип комунікативної роботи. Основа його полягає в реалізації, вираженні і передачі організаційної й підприємницької мети організації. Навіть у неформальному спілкуванні співробітників освітнього закладу із постійно зберігається представницька функція організації.

Вітчизняний і зарубіжний досвід розвитку освітнього ринку свідчить, що комунікативні процеси – це значні і важливі процеси. Комунікативні дії безперервно пов'язані із багатьма іншими процесами вирішення проблем управління. Фактично, комунікації безпосередньо включені у виробництво освітніх послуг (продуктів). Тому нині комунікацію називають «кровоносною системою», яка забезпечує всі процеси виробництва і бізнесу. Комунікація суттєво впливає на виробництво продуктів, на інноваційну поведінку працівників, вона є внутрішнім середовищем колективу. В зв'язку з цим, комунікація повинна бути ефективною. Центральним процесом в організації є виробництво продукції та її реалізація на ринку. Результатом комунікацій як процесу, що пов'язаний із відносинами створення і інтерпретацій повідомлень, є зміни в реальності.

Дослідники експериментальним методом встановили вплив комунікації на результати. Працюючи в рамках «хто, що, кому говорить і з якою взаємодією», вчені встановили три причини змін у переконаннях. Хто – джерело повідомлення (компетентність, надійність); що – зміст повідомлення (використання мотивів страху, порядок аргументів); кому – характеристика аудиторії (особистість, здатність до впливів) [1].

Головним ефектом, який вони виміряли, була зміна думки. Вони оцінювали ці зміни за шкалою установок (схильність до реакції, яка включає переконання, почуття і наміри, дії), яка надавалась до і після передачі повідомлення. Було виявлено, що повідомлення від джерела з високим ступенем достовірності викликає більші зміни у думках, ніж ті ж повідомлення, які виходять з джерела з низьким ступенем достовірності. Наприклад, рекомендації по лікуванню звичайної простуди мали більшу вагу, коли вони були висловлені відомим лікарем у медичному журналі, ніж коли вони були написані штатним журналістом із журналу «Життя». Аналогічний ефект ми спостерігаємо у відносинах на освітянському ринку.

Економічна природа освіти розкривається також через її опис як виробничого процесу, який виробляє продукти (товари). Звідки він береться продукт? (у ринкових умовах він стає товаром). Завдяки використанню економічних ресурсів (земля, капітал, праця, управління) здійснюється освітнє виробництво. Освітній продукт – це продукт економічний який створений у сфері духовного та інтелектуального виробництва або у формі виконаних робіт і наданих послуг.

Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають за доцільне розрізняти Поняття освітній результат і освітній продукт [3] необхідно розрізняти між собою, бо вони не є тотожними.

Освітній результат відображає факт привласнення на індивідуально-особистісному, державному, громадському рівнях усіх тих цінностей, які створюються в процесі освітньої діяльності і які важливі для споживачів освітнього продукту. При цьому необхідно підкреслити, що будь-які досягнення і результати повинні розглядатися крізь призму особистості, її освітніх досягнень, людського капіталу, оскільки сукупний освітній потенціал суспільства визначається конкретними освітніми надбаннями особи [7].

Узагальнюючи тлумачення освітнього продукту, необхідно зазначити, що багатоаспектність та різновекторність думок науковців обумовлені дослідженнями економістів самого феномену послуг в тому числі і освітніх. Проте до цього часу ще не сформований понятійний апарат цієї сфери економіки. Сутність таких економічних категорій як «освітній продукт» та «освітня послуга» це не тотожні поняття. Ми

вважаємо, що освітній продукт - результат перетворення економічних ресурсів (чинників виробництва) в економічні блага корисні для людини і суспільства у формі матеріально-речових товарів, або нематеріальних освітніх послуг.

На нашу думку структура освітнього продукту включає такі три види: освітню послугу, послуги засобів передачі знань і компетентності (освітній результат).

Перший вид освітнього продукту – це освітня послуга. Освітня послуга – це цілеспрямована діяльність юридичних та фізичних осіб, що надається за рівнями освіти відповідно до вимог державних освітніх стандартів, з метою задоволення різноманітних освітніх потреб людини й суспільства в нових знаннях, навичках, розвитку індивідуальних здібностей, що має вартісний характер.

Незважаючи на значну кількість публікацій з проблеми визначення сутності освітньої послуги, до теперішнього часу у вчених відсутня єдність поглядів на це питання. З нашої точки зору поняття «освітня послуга» є діяльністю (педагогічною, виховною, науковою) працівниками сфери освіти, що задовольняє потреби суб'єктів освіти. Слід зазначити, що освітня послуга створюється живою працею викладачів і потребує виконання певних процедур, здійснення певного процесу. Проте освітній результат цього процесу залежить як від викладачів так і від тих, хто навчається. Результатом освітньої діяльності можна вважати той корисний ефект, який створюється діяльністю працівників освіти.

Другий вид освітнього продукту – засоби передачі знань. У освітньому процесі дуже важливою є трансляція знань та створення і підбір знань для конкретних спеціальностей в конкретному навчальному закладі. Ця діяльність є однією із складових формування змісту освіти, якість якого залежить від кваліфікації науково-педагогічних працівників. Засоби передачі знань створюються і оновлюються постійно в процесі освітнього виробництва викладачами для навчального процесу. Це такі засоби передачі знань – монографії, підручники, навчальні посібники, навчальні та методичні матеріали, статті і т. п. За допомогою них знання передаються індивідам і вони вносять важливий вклад в процес освітнього виробництва. Такого роду освітні продукти є дуже важливими для самоосвіти.

Третій вид освітнього продукту - компетентності, яких набув той, хто навчався, тобто нова якість фахівця. Освітній продукт не співпадає з результатом освітнього виробництва, і є лише тією частиною продукту, яку опанував той, що навчався. Це частина набутих властивостей, та сума знань, інформації, навичок, умінь, що індивід засвоїв і може реалізувати в процесі своєї професійної діяльності.

Досягнення і результати освітнього виробництва зводяться до нових освітніх якостей індивіда, які проявляються через його компетентності. Компетентність – це динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання. Тобто компетентність – це набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності.

Отже, і процесі освітньої діяльності вищі навчальні заклади створюють такі освітні продукти: освітні послуги, засоби передачі знань та компетентності.

Вищі навчальні заклади здійснюють освітню діяльність на певних рівнях вищої освіти, проводять наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність [5]. Тому, наприклад, здійснюючи науково-інноваційну діяльність у ВНЗ створюються нові знання і нововведення у вигляді практичних результатів (продуктів, послуг, інформації, об'єктів інфраструктури і т. ін.). Отже, у ВНЗ виробляються крім освітніх ще й наукові продукти. Це такі їх види: об'єкти права інтелектуальної власності, наукові результати діяльності, надання послуг з виробничих випробувань на замовлення споживачів, засоби поширення наукових знань.

До об'єктів права інтелектуальної власності та авторських прав відносяться патенти, ліцензії, технології, звіти про наукові дослідження, монографії, технічні умови, стандарти, дослідні партії, дослідні або промислові зразки і т. ін.

Наукові результати діяльності ВНЗ — це компетенції наукових і науково-педагогічних працівників, яких вони досягли.

Надання послуг з виробничих випробувань, виробничої перевірки технологій і обладнання на замовлення споживачів, сертифікації, оцінювання якості продукції, а також надання послуг з патентних досліджень і експертиз це також є наукові продукти ВНЗ.

До засобів поширення наукових знань належать монографії, наукові фахові, науково-виробничі та електронні наукові журнали і т. ін. Разом з цим, ВНЗ є економічним суб'єктом, який здійснює різноманітні економічні дії. Навіть у звичайного ВНЗ здійснюється ціла низка господарських відносин. Це й витрати його на персонал (від ректора до охоронця), і видатки на техніку, обладнання й устаткування, і закупівлю матеріалів для освітнього та наукового процесу тощо. У той же час це й видатки на студентів, їх витрати на проживання, оренду майна, за користування послугами на території ВНЗ і т. п. Такі економічні дії також створюють багато інших додаткових послуг, які є продуктами економічної діяльності колективу співробітників вищого навчального закладу [Грищенко].

Список використаних джерел

1. Гриффин Ем. Коммуникация: теории и практики. Пер. с англ. - Х.: Издательство «Гуманитарный центр», Науменко А. А., 2015. – 688 с.
2. Грищенко І. М. Професійна освіта в системі економічних досліджень : монографія / І. М. Грищенко. – К. : Грамота, 2014. – 384 с.
3. Драганчук Л. С. Об экономической природе современного образовательного продукта / Л. С. Драганчук // Экономика образования. 2011. - № 6. - С. 4-19.
4. Економічна енциклопедія. У трьох томах. Т. 1 / Редкол. : ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» : чинне законодавство: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2014. – 100 с. – (Закон України).
6. Кожухар В. М. К определению содержания образовательной услуги. Режим доступа: <http://www.mavriz.ru/articles/2005/3/3744.html>.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. -2-е вид. – К.; Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.
8. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Т. 1. Кн. 1. Процес виробництва капіталу. – К. : Держ. вид. політ. літ. УРСР, 1954. – 791 с.

ECONOMIC ACTIVITY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS GRISHCHENKO I.M.

Kyiv National University of Technologies and Design

Purpose. To identify a number of methods, adequate to Ukrainian reality, which will be the base of evaluation rating system of scientific and pedagogical workers of higher educational institutions.

Methodology. The author used general scientific methods: analysis and synthesis; system analysis; synthesis.

Results. The theoretical achievements of domestic and foreign academic literature have enabled to develop specific recommendations for a higher institution management in developing a system of scientific and pedagogical staff rating, which concerns the content of the self-assessment questionnaire, the rating calculation methodology and the approaches to teachers stimulating.

Scientific innovation. The conceptual framework that reveals the essence of economic processes in higher education institutions activity has been systematized.

Practical value. The proposed conceptual framework clearly differentiates processes and phenomena that university management faces daily, and can be used by universities in Ukraine providing particular evaluation criteria.

Keywords: *higher education economy, educational outcome, educational product, research product.*